

SANCTI BERNARDI
ABBATIS CLARÆ-VALLENSIS
DE CONSIDERATIONE
LIBRI QUINQUE
AD EUGENIUM TERTIUM.

407 PROLOGUS.

Subit animum dictare aliquid, quod te, papa beatissime Eugeni, vel aedificet, vel delectet, vel consoletur. Sed nescio quomodo vult, et non vult exire læta quidem, sed lenta oratio: dum certatim illi contraria imperare contendunt majestas, atque amor. Nempe urget ille, inhibet illa. Sed intervenit tua dignatio, qua hoc ipsum non præcipis, sed petis (1), cum præcipere magis te deceat. Majestate igitur tam dignanter cedente, quidni cedat pudor? Quid enim si cathedram ascendisti? Nec si ambules super pennas ventorum, subduceris affectui. Amor dominum nescit, agnoscit filium et in infulis (2). Per se satis subjectus est, obsequitur sponte, gratis obtemperat, libere reveretur. Non sic aliqui, non sic: sed aut timore ad ista impelluntur, aut cupiditate. Hi sunt qui in facie benedicunt, mala autem

(1) Alias, *Sed intervenit dignatio, qua hoc ipsum non saltem præcipis, sed petis.*

(2) Infularum nomine non tantum mitram, sed universim pontificalia insignia intelligit. De his interius ad liberum quartum, cap. 3, n. 6.

A in cordibus eorum; blandiuntur coram in necessitate deficient. At charitas nunquam excidit (I Cor. xiii, 8). Ego, ut verum fatear, matris sum liberatus officio, sed non deprædatus affectu. Olim mihi in-visceratus es, non tam facile erueris (3). Ascende in cœlos, descende in abyssos: non recedes a me, sequar te quocumque ieris (Luc. ix, 37). Amavi pauperem (4), amabo pauperum et divitum patrem. Non enim, si bene te novi, quia pater pauperum factus, ideo non pauper spiritu es. In te hanc mutationem factam esse confido, non de te; nec priori statui tuo successisse promotionem, sed accessisse. Monebo te proinde, non ut magister, sed ut mater: plane ut amans. Amens magis videar, sed ei qui non amat, ei qui vim non sentit amoris.

(3) Aliis, *non mihi ex medullis tam facile abstraheris.*

(4) Editi addunt *spiritu*. At deest *spiritu* in plerisque manuscriptis. Et vero sententia concinnior est absque hoc vocabulo, tametsi additur infra.

LIBER PRIMUS.

408 CAPUT PRIMUM.

Pontifici, tam variis occupationibus presso, condolet.

1. Unde ergo jam incipiam? Libet ab occupationibus tuis, quia in his maxime condoleo tibi. Condoleo dixerim, si tamen doles et tu: alioquin doleo magis dixisse debueram; quia non est condolere, ubi nemo qui doleat. Itaque si doles, condoleo: si non, doleo tamen, et maxime, sciens longius a salute absistere membrum quod obstupuit; et ægrum

C sese non sentientem periculosius laborare. Absit autem ut de te id suspicer. Novi quibus deliciis dulcis quietis tuæ non longe antehac fruebare. Non potes his dissuevisse tam cito, ita subito non dolore nuper subtractas. Plaga recens dolore non caret. Neque enim jam occalluit vulnus, nec in tam brevi versum in insensibile est. Quanquam si non dissimules, non deest tibi jugis materia justi doloris a quotidianis [al. add. damnis et] jacturis. Invitus, ni

fallor, avelleris a tuæ Rachelis amplexibus (5); et quoties id pati contigerit, toties dolor tuus renovetur necesse est. At quando non contingit? Quoties vis, et incassum? quoties moves, nec promoves? quoties conaris, et non datur ultra; eniteris, et non paris (6); tentas, et abriperis; et ubi incipis, ibi deficiis: et dum adhuc ordiris, succidunt te? *Venerum filii usque ad partum*, ait propheta; *et vires non habet parturiens* (IV Reg. xix, 3). Nosti, hoc! nemo te melius Attritæ frontis es, et instar vitulæ Ephraim doctus diligero trituram (Osee x, 11), si pace tua [al. quod pace tua loquar], sic se habent res tuæ. Absit: hæc est pars illius, qui datus est in reprobum sensum. Ab his sane cupio tibi pacem, non cum his. Nihil plus metuo tibi pace ista. Miraris si unquam possit accidere? Etiam, dico tibi, si res, ut assolet, per consuetudinem in incuriam venerit.

CAPUT II.

Vis consuetudinis ad inducendos pravos mores, et duritiam cordis.

2. Noli nimis credere affectui tuo qui nunc est. Nil tam fixum animo, quod neglecto et tempore non obsolescat. Vulneri vetusto et neglecto callus obducitur, et eo insanabile, quo insensibile fit. Denique dolor continuo et acerbus, diuturnus esse non patitur. Nam si non aliunde extunditur, necesse est cedat vel sibi. Enimvero cito aut de remedio consolationem recipiet, aut de assiduitate stuporem. Quid non invertat consuetudo? quid non assiduitate du-

(5) Usitatum Patribus et theologiæ mysticæ scriptoribus, nomine Rachelis et Liæ, contemplativam et activam vitam designare. Jacob, sed alteram fecunditas, alteram venustas. Ambæ quidem uxores commendabat: quæ duæ dotes disparibus utriusque vitæ officiis applicari solent. Eodem sensu Marthæ et Mariæ nomina non raro usurpari videas. Itaque insinuat Eugenium hactenus vitæ contemplativæ studiis deditum, ægre ad activæ negotia descendere, utpote quæ varie distrahant mentem, et pene obruant, ut vix subinde ad superna ac divina valeat assurgere.

Sane, quam molestum sit viris piis et religiosis, avelli a sanctæ contemplationis otio ad negotia sæculi, ad dignitates et honores tot tantisque occupationibus obnoxios pertrahi, ex sanctorum Patrum scriptis rebusque gestis constat. Unum libet adducere e summo illo culmine, uti probe conscium doloris et molestiæ, quam afferre solet istud quietis et tranquillitatis religiosæ dispendium. Gregorius M. sanctiss. Pontifex, eVectus ad illud summi in Ecclesia honoris fastigium, mirum quam deplores sortem et conditionem suam, pristinam cum præsentem conferens. Verba ejus perquam elegantia sunt, et perutilia, meritoque inculcanda his quibus adeo non horret animus ad tot curas, et contemplationis remoras, ut potius instar Ephraim, quasi vitula docta diligere trituram, avidi ad ista ferantur, et esse sub sentibus delicias computent. Sed audiant isti Gregorium gementem et querentem se sub colore pontificatus, ad sæculum reductum, et jam tantis terræ curis inservire, quantis se in vita laica nequaquam deservisse meminere, « Alta enim, inquit, quietis meæ gaudia perdidit, et intus corruens, ascendisse exterius videor. Unde mea Conditoris mei facie longe expulsum deploro, » etc. Et paulo post: « Undique causarum fluctibus quatior, ac tempestatibus deprimor, ita ut recte dicam: *Veni in altitudinem moris, et tempestas*

retur? quid non usui cedat? quantis quod præ amaritudine 409 prius exhorrebant, usu ipso male in dulce conversum est? Audi justum quid lamentetur super hujuscemodi: *Quæ prius tangere nolebat anima mea, nunc præ angustia cibi mei sunt* (Job. vi, 7). Primum tibi importabile videbitur aliquid: processu temporis, si assuescas, judicabis non adeo grave; paulo post et leve senties, paulo post nec senties; paulo post etiam delectabit. Ita paulatim in cordis duritiam itur, et ex illa in aversionem. Sic gravis et continuus dolor citum, ut dixi, habiturus est exitum, aut sanitatem profecto, aut insensibilitatem.

3. Hinc prorsus, hinc tibi timui semper, et timeo, ne dilato remedio, dolorem non sustinens (7). periculo te irrevocabiliter desperatus immergas. Vereor, inquam, ne in mediis occupationibus, quoniam multæ sunt, dum diffidis finem, frontem dures, et ita sensim te ipsum quodammodo sensu prives justis utilisque doloris. Multo prudentius te illis subtrahas vel ad tempus, quam potiare trahi ab ipsis, et duci certe paulatim quo tu non vis. Quæris quo? Ad cor durum. Nec pergas quærere, quid illud sit: si non expavisti, tuum hoc est. Solum est cor durum, quod semetipsum non exhorret, quia nec sentit. Quid me interrogas? Interroga Pharaonem. Nemo duri cordis salutem unquam adeptus est, nisi quem forte miserans Deus, abstulit ab eo, juxta prophetam, cor lapideum, et dedit cor carneum (Ezech. xxxvi, 26). Quid ergo cor durum? Ipsum est quod

demersit me. Redire post causas ad cor desidero, sed vanis ab eo cogitationum tumultibus exclusus redire non possum. Ex hoc ergo mihi longe factum est, quod intra me est, ita ut obedire nequeam propheticæ voci, qua dicitur: *Redite, prævaricatores, ad cor*: sed stultis pressus cogitationibus, solummodo exclamare compellor: *Cor meum dereliquit me*. Contemplativæ vitæ pulchritudinem velut Rachelem dilexi sterilem, sed videntem ac pulchram, quæ etsi per quietem suam minus generat, lucem tamen subtilius videt. Sed quo judicio, nescio, lux mihi in nocte conjuncta est, activa videlicet vita fecunda, sed lippa, minus videns, quamvis amplius pariens. Sedere ad pedes Domini cum Maria festinavi, verba oris ejus percipere: et ecce cum Martha compellor in exterioribus ministrare, atque erga multa satagere. Ita pontifex vere sanctissimus, in Regist. lib. I, epist. 5. Similia habet ibid. epist. 6, 7, et præsertim 24, item 25 et 26.

Sed placet et alium ejusdem nominis et culminis pontificem, eadem quoque mente, et simili animi æstu loquentem audire. Gregorius enim IX, ubi, scribens ad Camaldulenses monachos, angorem animi sui in pontificatu exponit, et orationum ab eis suffragia postulat, ita loquitur: « Quia vero importuna lippientis Liæ instantia nos frequenter a suavis perspicacis Rachelis amplexibus avellente, ipsi Deo precibus insistere non possumus, ut oportet; vos qui ad pedes ejus sedetis, jugiter cum Maria, et quibus ab olim nos junximus bitumine charitatis, sollicitandos duximus, » etc.

(6) Horstius, *eniteris et non obtines, parturis et non paris*. Editi veteres et scripti plerique præferunt lectionem nostram. Innonnullis tamen, *eniteris et non parturis*. Sed *paris* rectius ad sensum.

(7) Ita scripti cum veteribus editis: *Horstio, dolorem vel non sentiens, vel non sustinens.*

nec compunctione scinditur, nec pietate mollitur, nec movetur precibus: minis non cedit, flagellis duratur. Ingratum ad beneficia est, ad consilia infidum, ad iudicia sævum [al. surdum], inverecundum ad turpia, impavidum ad pericula, inhumanum ad humana, temerarium in [al. ad] divina, præteritorum obliviscens, præsentia negligens, futura non providens. Ipsum est cui præteritorum, præter solas injurias, nihil omnino non præterit; præsentium nihil non perit: futurorum nulla, nisi forte ad ulciscendum, prospectio seu præparatio est. Et ut brevis cuncta horribilis mali mala complectar, ipsum est quod nec Deum timet, nec hominem reveretur. Ea quo trahere te habent hæc occupationes maledictæ: si tamen pergis, ut cœpisti, ita dare te totum illis, nil tui tibi reliquens. Perdis tempus: si licet nunc alterum me tibi exhibere Jethro, tu quoque in his stulio labore consumeris (Exod. xviii. 18), quæ non sunt nisi afflictio spiritus, evisceratio mentis, evacuatio gratiæ. Nam fructus horum quid, nisi araneam telæ?

CAPUT III.

Indignum proceribus Ecclesia continue causis litigantium audiendis et decidendis incumbere.

4. Quæso te, quale est istud, de mane usque ad vesperam litigare, aut litigantes audire? Et utinam sufficeret diei malitia sua! non sunt liberæ noctes. Vix relinquunt necessitati naturæ, quod corpusculi pausationi sufficiat; et rursum ad iurgia surgitur. Dies diei eructat lites, et nox nocti indicat malitiam: usque adeo non est respirare in bonis, non est alternam capessere requiem, non vel rara interseri otia. Non ambigo te quoque ista deplorare: at frustra istud, si non et emendare studeris. Interim tamen sic semper facias hortor, nec te unquam ad ista duraveris quolibet usu vel assiduitate, *Percussi eos, et non doluerunt*, ait Deus [al. propheta] (Jerem. v. 3). Nihil tibi, et illis. Iusti potius tibi aptare curato et affectionem, et vocem, qui ait: *Quæ est enim fortitudo mea ut sustineam? aut quis finis [al. aut quæ fiducia] meus, ut patienter agam? Nec fortitudo lapidum [al. laterum] fortitudo mea, nec caro mea ænea est* (Job vi. 11, 12). Magna virtus patientiæ: sed non hanc tibi ad ista optaverim. Interdum impatientem esse probabilis. Tunc approbes illorum patientiam, quibus Paulus dicebat: *Libenter sufferitis insipientes, cum sitis ipsi sapientes?* Ni fallor, ironia erat, et non laus, sed suggillatio quorundam mansuetudinis, qui quasi datis manibus pseudoapostolis, a quibus et seducti erant, **110** ad quæque

(8) Id est inveniunt. Glossema hoc in quibusdam scriptis invecum in textum.

(9) Legum abusus fecit, ut sancti viri et zelo justitiæ ferventes acriorem subinde in leges censuram ferant. Verum non tam leges ipsas, quam ab usum, et ipsos abutentes feriunt. Horum sane vitio fit, ut leges sæpe non nisi lites sint, aut serant. Nempe et vinum abit in vitium, non sua, sed abutentium culpa: nec eapropter vinum re te culpaveris. Quid enim abusu non possit depravare ei? Legum

ipsorum peregrina et prava dogmata trahi se patientissime ferrent. Unde et subdens, *Sustinetis enim*, inquit, *si quis vos in servitute[m] redigit* (II Cor. xi. 19, 20). Non bona patientia, cum possis esse liber, servam te permittere fieri. Nolo dissimules servitutem, in quam certe in dies, dum nescis, redigeris. Hebetati cordis indicium est, propriam non sentire continuam vexationem. *Vexatio dat intellectum auditui*, ait quidam (Isai xxviii. 19). Verum est; sed si nimia non fuerit. Nam si sit, non plane intellectum dat, sed contemptum. Denique impius cum in profundum malorum venerit, contemnit (Prov. xviii. 3). Expergiscere ergo, et pessimæ servitutis jugum jam jamque imminens, imo jam non modice preme[n]s, non tantum cave, sed horre. An ideo non servus, quia non uni servis, sed omnibus? Nulla turpior servitus graviore, quam servitus Judæorum, quam quocumque ierint post se trahunt, et ubique dominos offendunt (8) suos. Tu quoque dic, quæso ubi unquam sis liber, ubi tutus ubi tuus. Ubique strepitus, ubique tumultus, ubique jugum tuæ servitutis te premit.

CAPUT IV.

Quæ servitus digna, quæ indigna servo servorum Dei.

5. Nec mihi reponas [al. apponas] nunc Apostoli vocem, qua ait: *Cum essem liber ex omnibus, omnium servum me feci*. Longe est istud a te. Numquid hac ille servitute hominibus inserviebat in acquisitione turpes quæstus? Numquid ad eum de toto orbe confluebant ambitiosi, avari, simoniaci, sacrilegi, concubinari, incestuosi, et quæque istiusmodi monstra hominum, ut ipsius apostolica auctoritate vel obtinerent honores ecclesiasticos, vel retinerent? Ergo servum se [al. te.] fecit homo, cui vivere Christus erat, et mori lucrum, ut plures lucrifaceret Christo, non ut laera augeter avaritiæ. Non est igitur quod de solertissima Pauli industria, et charitate tam libera quam liberali, servili conversationi [al. conditioni] tuæ patrocinium sumas. Quam tuo dignius apostolatu, quam salubrius tuæ conscientiæ, quam fructuosius Ecclesiæ Dei audias potius ipsum alibi dicentem: *Pretio empti estis, nolite effici servi hominum* (I Cor. vii. 23)! Quid servilius indigniusque, præsertim summo Pontifici, quam, non dico omni die, sed pene omni hora, insudare talibus rebus, et pro talibus? Denique quando oramus? quando docemus populos? quando ædificamus Ecclesiam? quando meditamur in lege? Et quidem quotidie perstrepunt in palatio leges, sed Justiniani, non Domini (9).

porro usum maxime corrumpunt ambitio, et lucri cupiditas. Hinc nulli fere causæ, qualiscumque ea sit, patrocinium deest: hinc illæ litium ambages, antequam ad causæ metam, id est sententiã, pervenias. Sed hac de re cap. x, redibit sermo.

Hoc loco Bern. evocat pontificem ab immodica legum Justiniani et litium occupatione. Quid autem velat, idem ad cæteros quoque Ecclesiæ prælatos, imo et omnes ecclesiasticos extendere? quorum plures videmus ad legum et iurium studia ferri propen-

111 CAPUT V.

Non gerendam aliorum curam cum sui ipsius incuria et neglectu.

Justene etiam istud? Tu videris. Nam certe lex Domini immaculata, convertens animas (Psal. xviii. 8). Hæc autem non tam leges, quam lites sunt et cavillationes, subvertentes iudicium. Tu ergo pastor et episcopus animarum, qua mente, obsecro, sustines coram te semper silere illam, garrire istas? Fallor, si non movet tibi scrupulum perversitas hæc. Puto quod et interdum compellat clamare ad Dominum cum propheta: *Narraverunt mihi iniqui fabulationes, sed non ut lex tua* (Psal. cxviii. 85). I ergo, et aude liberum profiteri sub tam gravi mole inconvenientiæ hujus, et cui fas non sit cervicem subducere. Nam si potes et non vis, multo magis servus es hujus ipsius tam perversæ voluntatis tuæ. An non servus, cui dominatur iniquitas! Et maxime. Nisi tu forte indignus iudices hominem tibi, quam vitium dominari. Quid interest, volens servias, an invitus? Nam etsi coacta servitus miserabilior, sed affectata miserior est. Et quid vis me facere, inquis? Ut tibi ab his occupationibus parcas. Impossibile fortasse respondebis, facilius cathedræ valedicere posse. Recte hoc, si rumpere, et non magis interrumpere ista hortarer.

sus, eo quod magis ad splendorum, quæstumque et vitæ commodaspectare putentur.

At quæ ista præpostera vitæ et studiorum ratio, ut toti hodie sint in legibus Justiniani, quorum tota voluntas et voluptas esse debebat in lege Domini? Nonne hoc ipso vitæ genere et instituto (utpote clerici, id est, in sortem Domini cooptati) profitentur? Nonne hujusce rei seipsos quotidie commonefaciunt, cum præeunte Propheta beatos illos pronuntiant, quorum voluntas est in lege Domini, et in lege ejus meditantur die ac nocte? Jam vero illi in Scripturis divinis hospites ac peregrini, a libris piis et spiritualibus alieni, ac fastidiosi, in Codice et Digestis Novellis ac Libellis, legibus ac libris majori gustu et voluptate versantur. Cum codice Evangeliorum, ac gestis sanctorum nihil illis commercii, nisi quod verba Psalmorum raptim cursimque demurmurant, et Chori pensum festinanter absolvunt. Hinc ad profana, nedum vana studia sese convertunt. Quæ hic meditatio divini legis? quæ sacrarum rerum et statui ecclesiastico congruentium tractatio? Et tamen clamant quotidie: *Quomodo dilexi legem tuam, Domine! tota die meditatio mea est!* etc. Mirum si non verentur testem cordis sui Deum, aut certe propriam conscientiam, ne forte arguatur mendacii, qui utriusque testimonio convincuntur, nihil minus diligere quam quod ore profitentur. Quorsum enim quotidie recitamus Psalmos? nonne ut congruentes verbis sensibusque Psalmorum affectus induamus, et mores monitis divinis conformemus? Quis autem credat eos sentire quod asserunt, aut certe per os divini Vatis assertum repetunt quotidie, beatum dicentes illum, qui in lege Domini scrutatur et meditatatur die ac nocte? Quid mirum, si tales videamus succo veræ pietatis paulatim destitui; nullo divinarum rerum vegetari influxu, sensim sine sensu exarescere, tandemque penitus emori.

Hinc Petrus Blesensis, vir doctissimus, et ipse legum peritissimus: « Res, inquit, plena discriminis est in clericis usus legum. Totum enim hominem adeo sibi vindicat, ut eum suspendat a spiritualibus. a divinis avellat, epist. 26. Et alibi: Hæc (legum tractatio) vix unquam pacifica est, quia semper litigat de contrariis, vel quasi de maleficiis, vel quasi ne variis

figuris causarum, de actionibus et obligationibus, de iudiciis, de sententiis et appellationibus, et aliis quæcum sopire lites debeant, semper cineres litium excitant jam sopitos. » Ita ille epistola qua clericum regis Angliæ a studio Jurisprudentiæ, ad sacrarum literarum studia, veluti statui ecclesiastico magis congrua, provocat, in Tubis nostris Discipl. eccl. tub. 6, pag. 553. Sic et apud Baron. tom. XII, an 1163, n. 2, Joan. Sarisberien. Thomam archiepiscopum Cantuariensem, qui demum pro Ecclesia gloriosus martyr occubuit, a studio legum dehortatur, utpote quæ magis curiositati quam utilitati serviant. « Mallem, inquit, vos ruminare Psalmos, et B. Gregorii Morales libros evolvere. Quis alectione legum et canonum compunctus surgit? »

Similem Carolo Borromæo sanctissimo præsuli mentem fuisse lego. « Usitatam enim, inquit scriptor Vitæ, jurisconsultorum scientiam, qua fuerat occupatus adolescens, minime jam in pastorali cura ad se pertinere arbitratus est. Theologica et canonica tantum novit, quantum cardinali magnam ecclesiam regenti efficere posse concessum est. Ex theologia Scripturas divinas potissimum sequebatur, tum veteres Patres, interpretesque illos, qui solidiorem sensum amplectuntur. Canonum ea scientia perjuranda erat, quæ Patrum mores et acta representans, Ecclesiæ componendæ atque ordinandæ rationem continet. Dolens autem eos communi consuetudine tantummodo canones ad interpretandum seligi, qui ad lites iudiciæque valent, constituit ipse qui iis declarandis præesset, unde sacra majorum instituta, et ritus, optimumque Ecclesiæ administrandæ genus hauriretur. » Lib. vii, cap. 11.

Porro superiora omnia cum grano salis accipe. Sobriam enim legum scientiam et usum, non quæstui, sed justitiæ et veritatis patrocinio utilem, nemo sapiens damnat. Id solum monentur sacri ordinis homines, ut noverint præcipuas sui status partes, et officia, ament digna et debita vocationi suæ studia: et præpostere occupari caveant: ne negligant scire in primis, quæ perfectionem sui status magis magisque promoveant: ne minorem præcipuis, majorem vilioribus, et alienis curam ac industriam impendant. V. Lindanum episc. Ruremund. lib. De

vir et femina, senex et juvenis, clericus et laicus, justus et impius, omnes pariter participant te, omnes de fonte publico bibunt pectore tuo; et tu seorsum sitiens stabis? Si maledictus qui partem suam facit deteriorem, quid ille qui se penitus reddit expertem! Sane deriventur aquæ tuæ in plateas; homines et jumenta et pecora bibant ex eis, quin et camelis pueri Abrahæ potum tribuas: sed inter cæteros bibe et tu de fonte putei tui. *Alienus*, inquit, *non bibat ex eo* (Prov. v, 17). Nunquid tu alienus? Cui non alienus, si tibi es? Denique qui sibi nequam, cui bonus? (Eccli. xiv, 5.) Memento proinde, non dico semper, non dico sæpe, sed vel interdum reddere te ipsum tibi. Utere tu quoque te inter multos, aut certe post multos. Quid indulgentius? Hoc enim dico secundum indulgentiam, non secundum iudicium [al. imperium]. Puto et ipso Apostolo indulgentiorem me in hac parte. Ergo plus quam oportet, inquis. Non inficior. Quid, si ita oportet? Nam tu, ut confido, nostra non eris meticulosa informatione contentus, sed abundabis magis. Sane sic decet, te scilicet abundantior, quam me audacior esse. Ego quoque mihi tutius iudico apud maiestatem timiditate, quam temeritate periclitari. Et fortassis non secus moneri sapientem oportuit, ut sit quod scriptum est: *Da occasionem sapienti, et sapientior erit* (Prov. ix, 9).

CAPUT VI.

Non tam episcopis, quam principibus iudicariam potestatem competere.

7. Audi tamen Apostolum, quid de huiusmodi sentiat. *Sic non est inter vos sapiens*, ait ille, *qui iudicet inter fratrem et fratrem?* Et infert: *Ad ignominiam vobis dico: contemptibiles qui sunt in Ecclesia, illos constituite ad iudicandum* (I Cor. vi, 5, 4). Itaque secundum Apostolum, indigne tibi usurpas tu apostolicus officium [al. iudicium] vile, gradum contemptibilem. Unde et dicebat episcopus, episcopum instruens: *Nemo mi itans Deo implicat se negotiis secularibus* (II Tim. ii, 4). Ego autem parco tibi. Non enim fortia loquor sed possibilia. Putasne hæc tempora sustinerent, si hominibus ligantibus pro terrena hæreditate, et flagitantibus abs te iudicium, voce Domini tui responderes: *O homines, quis me constituit iudicem super vos* (Luc. xii, 14)? In quale tu iudicium mox venires? Quid dicit homo rusticanus et imperitus, ignorans primatum (10) suum, inhonorans summam et præcelsam sedem, derogans apostolicæ dignitati? Et tamen non monstrabunt, puto, qui hoc dicerent, ubi aliquando quispiam Apostolorum iudex sederit hominum, aut divisor terminorum, aut distributor terrarum. Stetisse denique **112** lego Apostolos iudicandos (Act. v, 27), sedisse iudicantes non lego. Erit illud (11), non fuit. Itane imminutor est dignitatis servus, si non vult esse ma-

imponit. fug., ubi quærit cur multi clericorum hodie pluris faciant jurisprudentiæ studia quam theologiæ.

(10) In quodam codice Vaticano apud Vossium, *personatum*, et in consequentibus ubique pro pri-

or domino suo: aut discipulus, si non vult esse major eo qui se misit: aut filius, si non transgreditur terminos, quos posuerunt patres sui? *Quis me constituit iudicem?* ait ille Dominus et magister: et erit injuria servo discipuloque, nisi iudicet universos? Mihi tamen non videtur bonus aestimator rerum, qui indignum putat Apostolis seu apostolicis viris non iudicare de talibus, quibus datum est iudicium in majora. Quidni contemnant iudicare de terrenis possessiunculis hominum, qui in cælestibus et angelos iudicabunt? Ergo in criminibus, non in possessionibus potestas vestra: quoniam propter illa, et non propter has, accepistis claves regni cælorum, prævaricatores utique exclusuri, non possessores. *Ut sciatis*, ait, *quia Filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata* (Matth. ix, 6), etc. Quænam tibi major videtur et dignitas, et potestas dimittendi peccata. an prædia dividendi? Sed non est comparatio. Habent hæc infirma et terrena iudices suos, reges et principes terræ. Quid fines alienos invaditis? Quid falcem vestram in alienam messem extenditis? Non quia indigni vos, sed quia indignum vobis talibus insistere, quippe potioribus occupatis. Denique ubi necessitas exigit, audi quid censeat Apostolus: *Si enim in vobis iudicabitur hic mundus indigni estis qui de minimis iudicetis* (I Cor. vi, 2).

CAPUT VII.

Pietati et rerum æternarum considerationi in primis vacandum esse.

8. Sed aliud est incidenter excurrere in ista causa quidem urgente, aliud ultro incumbere istis, tanquam magnis dignisque tali et talium intentione rebus. Itaque hæc et innumera talia dicerem, si fortia dicerem, si recta, si sincera. Nunc autem quoniam dies mali sunt (Ephes. v, 16), sufficit interim admonitum esse, non totum te, nec semper dare actioni: sed considerationi aliquid tui et cordis, et temporis sequestrare. Hoc autem dico necessitatem intuens, non æquitatem: quanquam non sit præter æquum, necessitati cedere. Nam si liceret quod deceret, absolute per omnia et in omnibus præferendam, et vel solam, vel maxime colendam eam, quæ ad omnia valet id est pietatem, prorsus irrefragabilis ratio monstrat. Quid sit pietas quæris? Vacare considerationi. Dicas forsitan in hoc dissentire me ab illo, qui pietatem definit cultum Dei (Job. xviii, 28, juxta LXX). Non est ita. Si bene consideras, illius sensum meis expressi verbis, etsi tamen ex parte [al. etsi licet ex parte]. Quid tam pertinens ad cultum Dei, quam quod ipse hortatur in Psalmo. *Vacate, et videte quoniam ego sum Deus?* (Psal. xlv, 11) quod sane in partibus considerationis præcipuum est. Quid denique [al. deinde] tam valens ad omnia, quam quæ ipsius quoque actionis partes be-

matas, ibidem legitur *personatus*, contra fidem cæterorum manuscriptorum et editorum.

(11) Nempe ut sedeant iudicantes, juxta illud Matthæi xix, 28, *Sedebitis et vos*, etc.

nigna quadam præsumptione suas facit, præagendo quodammodo, et præordinando quæ agenda sunt? Necessario sane; ne forte quæ et prævisa et præmeditata poterant esse proficuo, præcipitata magis periculo fiant: quod tibimet, si recordaris in ipsis actionibus causarum, et in magnis quibusque negotiis, magnarumve consiliis rerum frequenter accidisse non ambigo. Et primum quidem ipsum fontem suum, id est mentem, de qua oritur, purificat consideratione. Deinde regit affectus, dirigit actus, corrigat excessus, componit mores, vitam honestat et ordinat, postremo divinarum pariter et humanarum rerum scientiam confert. Hæc est quæ confusa determinat, hiantia cogit, sparsa colligit, secreta rimatur, vera vestigat, verisimilia examinat, ficta et fucata explorat. Hæc est quæ agenda præordinat, acta recogitat, ut nihil in mente resideat aut incorrectum, aut correctione [al. incorruptum., correctione] egenus. Hæc est quæ in prosperis adversa præsentit, in adversis quasi non sentit: quorum alterum fortitudinis; alterum prudentiæ est.

113 CAPUT VIII.

Ex pietate et contemplatione pulcherrimam quatuor primarum virtutum harmoniam et connexionem oriri.

9. Ibi etiam advertere tibi est suavissimum quemdam concentum complexumque virtutum, atque alteram pendere ex altera; sicut hoc loco vides, fortitudinis matrem esse prudentiam: nec fortitudinem, sed temeritatem esse quemlibet ausum, quem non parturivit prudentia. Hæc item est, quæ inter voluptas et necessitates media, quasi quædam arbitra sedens, utrimque certis limitibus disterminat fines, istis assignans et præbens quod sat est, illis quod nimis est demens; et sic ex alterutro tertiam formans virtutem, quam dicunt temperantiam. Nempe intemperantem ipsa consideratio censet, tam eum qui necessariis pertinaciter demit, quam qui indulget superfluis. Non est ergo temperantia in solis resecandis superfluis: est et in admittendis necessariis. Hujus sententiæ Apostolus non sator tantum, sed auctor esse videtur, qui curam carnis nostræ docet non perfici in desiderio. Dicens siquidem *curam carnis non perfici*, superflua cohibet: addens, *in desiderio* (Rom. xiii, 14), necessaria non excludit. Unde mihi videtur non omnino absurde definire temperantiam, qui hanc nec præcidere necessitatem, nec excedere dicat, juxta illud philosophi. « Ne quid nimis. »

10. Jam de justitia, quæ una ex quatuor est, nonne constat consideratione mentem præveniri, ut se formet in ea? Se enim necesse est prius cogitet, ut ex se normam ducat justitiæ, nec factura utique alteri, quod sibi fieri nolit; nec quod sibi velit fieri negatura. In his nempe duobus liquet integrum esse justitiæ statum. Sed nec ipsa solitaria est. Intuere etenim nunc mecum etiam hujus pulchram connexionem et coherentiam cum temperantia, et item ambarum cum duabus superioribus, id est prudentia

et fortitudine. Nam cum justitiæ dicatur portio, quod sibi non vult fieri quis, alii non facere; porro perfectio, quod ait Dominus, *Quæcumque vultis ut faciant vobis homines et vos facile illis* (Matth. vii, 12): neutrum horum erit, nisi ipsa voluntas, de qua tota ducitur forma, sic ordinata fuerit, ut nec velit aliquid superfluum, nec necessarium quid superstitiose nolit, quod quidem temperantiæ est. Denique et ipsi justitiæ, ut justa sit, temperantia modum imponit. *Noli nimium esse justus*, ait Sapiens (Eccl. vii, 17), ostendens per hoc minime approbandam justitiam, quæ temperantiæ moderamine non frenatur. Quid quod et ipsa sapientia hoc temperantiæ frenum non respuit; dicente Paulo secundum sapientiam a Deo sibi datam, *non plus sapere quam oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem*? (Rom. xii, 3.) Sed et e converso, quod temperantiæ necessaria justitia sit, ostendit Dominus, arguens in Evangelio illorum temperantiam, qui abstinebant ut viderentur hominibus jejunantes (Matth. vi, 16). Erat in cibo temperantia, sed non justitia in animo: quia non Deo placere, sed hominibus intendebant. Quomodo rursus vel ista, vel illa sine fortitudine? cum constet fortitudinis esse, et non mediocris, cohibere velle et nolle suum inter augustias, parum et nimis; ut sit contenta voluntas modo illo medio, nudo, puro, solo, constante sibi, æquali undique sui, utpote ex omni parte pariter circumciso, quem solum constat esse virtutis.

11. Dicit mihi, quæso, si potes, cuiam potissimum trium harum virtutum medullium hoc dandum censeas, quod ita cunctis conterminum est, ut videatur esse proprium singularum? An ipsum virtus est, et nihil aliud? Sed sic virtus non esset multiplex, sed essent omnes una. An potius, quia sine eo virtus non est, omnium quodammodo intima vis una est et medulla virtutum, in qua sic uniuntur, ut proinde [al. perinde] una videantur omnes? præsertim quod non illud participando communicant, sed totum a singulis atque integrum possidentur. Verbi causa, quid tam justitiæ, quam modus? Alioquin si quid extra modum relinquit, non plane cuique **111** tribuit quod suum est: quod tamen suum ipsius est facere. Quid tam rursus temperantiæ, quæ non aliunde profecto temperantia est, nisi quod nil immoderatum admittit? Sed, puto, fatebere etiam non minus esse fortitudinis, cum vel maxime ipsa sit, quæ ab irruentibus vitis, et quasi hinc inde suffocare conantibus, purum illud potenter eruit et vindicat in quoddam stabile fundamentum boni, sedemque virtutis. Ergo modum tenere justitia est, temperantia est, fortitudo est. Sed vide ne in hoc differant, ut justitiæ quidem in affectu res sit; a fortitudine autem efficacia ejus; porro possessio atque usus apud temperantiam. Restat ut doceamus ab hac communione prudentiam non excludi. Nonne ipsa est, quæ modum, diu animi neglectu posthabitu, et vitiorum invidia quasi in abditis reclusum, et coopertum quadam vetustatis caligine, prior re-

perit et advertit? Propterea dico tibi: a paucis advertitur, quia paucorum prudentia est. Itaque iustitia quaerit, prudentia invenit, vindicat fortitudo, temperantia possidet. Non mihi hoc loco propositum est de virtutibus disputare: sed hæc dixerim hortans ad vacandum considerationi, cujus beneficio hæc et similia advertuntur. Cui tam pio, tamque utili otio nullam in vita operam dare, nonne vitam perdere est?

CAPUT IX.

Recentia Pontificum exempla paulatim corrigenda, vetera imitanda.

12. Quid tamen, si te philosophiæ huic totum repente devoveris? Prædecessores tui non ita consueverunt (12): eris molestus quam pluribus. quasi qui a patrum vestigiis subito deviaris: nempe id videberis agere in suggillationem illorum. Sed et notabere vulgari proverbio: Qui hoc facit quod nullus, mirantur omnes: veluti qui cupias admirationi fore. Nec potes eorum omnia simul et subito vel errata corrigere, vel excessus redigere in modum. Erit cum acceperis tempus, ut secundum sapientiam tibi a Deo datam paulatim et opportune id studeas. Interim sane malo alterius utere in bonum quod potes. Quanquam si de bonis, et non de novis sumamus exempla, non defuere Romani pontifices, qui sibi otia inter maxima negotia invenirent. Obsidio urbi, et barbaricus ensis civium cervicibus imminebat: numquid tamen istud terruit beatum papam Gregorium (13), quomimus sapientiam scriberet in otio? Eo nempe temporis (quod ex ejus præfatione [al. ex verbis] liquet) obscurissimam et

(12) Aliis alia est interpunctio: *Quid tamen? Si te philosophiæ huic totum repente devoveris, prædecessores tui non ita consueverunt.* Quidam habent, *Quid tum?*

(13) Gregorius inter ipsos armorum strepitus sacris studiis intentus, velut alter Archimedes. Et quidem præfat. lib. II, Homil. in Ezech. testatur duobus se incommodis turbari in proposito, nimia obscuritate visionum, et terrore imminentium malorum. Nam *Agilulfum*, inquit, *Longobardorum regem ad obsidionem nostram summopere festinantem Padum transisse cognovimus. Unde pensate, fratres, in caliginosis ac mysticis sensibus penetrare quid valeat mens misera, timoris sui perturbationibus occupata*, etc. Tamen obscurissimam et extremam partem Ezechielis eo temporis tam diligenter quam eleganter exposuit, uti inquit S. Bernardus. Videant nunc prælati Ecclesiæ, cæterique viri ecclesiastici, quomodo in pace et tranquillitate viventes, utantur otio concessio: an ad sacra studia, an ad vana et sæcularia negotia. Quam multos heu! videre est alienis, otiosis, et indignis occupari! Quid autem interest, an otiosus sis, an male occupatus? Olim certe sancti præules, etiam in gravissimis negotiis, invenerunt otium vacandi Deo: et nunc invenient, quibus cura et parcimonia temporis erit.

(14) Perstringit artes fraudesque advocatorum, quibus adeo curæ non est, controversiis sopiendis admoveere manum, ut potius oleum affundant. Nimirum seruntur lites ex litibus, controversiæ controversias excipiunt, nullaque remora sisti vel inhiberi rixarum

extremam partem Ezechielis tam diligentee, quam eleganter exposuit.

CAPUT X.

Abusus advocatorum, judicum, procuratorum, eorumque fraudes graviter perstringit.

13. Sed esto: alius inolevit mos, dies alii sunt, et alii hominum mores et tempora periculosa non instant jam, sed exstant. Fraus, et circumventio, et violentia invaluere super terram. Calumniatores multi, defensor rarus, ubique potentiores pauperiores opprimunt: non possumus deesse oppressis, non negare injuriam patientibus iudicium. Nisi agitentur causæ, audiantur partes, inter partes iudicari quid potest [al. inter partes iudicare quis potest]? Agitentur causæ, sed sicut oportet. Nam is modus, qui frequentatur, execrabilis plane; et qui, non dico Ecclesiam, sed nec forum deceat [al. deceret]. Miror namque quemadmodum religiosæ aures tuæ audire sustinent hujusmodi disputationes advocatorum, et pugnas verborum, quæ magis ad subversionem, quam ad inventionem proficiunt veritatis. Corrige pravum morem, et præcide linguas vaniloquas [al. maliloquas], et labia dolosa claude. Hi sunt qui docuerunt linguas suas loqui mendacium, diserti adversus justitiam, eruditi pro falsitate. Sapientes sunt ut faciant malum, eloquentes ut impugnent verum. Hi sunt qui instruunt a quibus fuerant instruendi; adstruunt non compta, 415 sed sua; struunt de proprio calumnias innocentiae; destruunt simplicitatem veritatis, obstruunt iudicii vias. Nihil ita absque labore manifestam facit veritatem, ut brevis et pura narratio. Ergo illas quas ad te necesse erit intrare causas (neque enim omnes necesse erit), diligenter velim, sed breviter decidere (14) assuescas, frustatorias ille cursus potest. Sed et sumptibus atteruntur litigantium facultates, cautiusque plerisque esset de jure suo decedere, quam juri experiendo, sortis nonnunquam minus idoneæ damnum, impendiorum jactura cumulare. Causas itaque Bernardus vult breviter decidi, omnes litium ambages recidi: cum nihil ita absque labore manifestum faciat veritatem, ut brevis et pura narratio.

In quam sententiam multa variis conciliorum decretis statuta legimus, sed utinam praxim in curiis et tribunalibus videremus! Concil. Trident., sess. 24; cap. 20. *De reform.*, et sess., 25, cap. 10. *De reform.*, ubi inter alia sic habet: « Admonet sancta synodus tam ordinarios, quam alios quoscunque iudices, ut de minandis causis, quanta fieri poterit brevitate studeant, ac litigatorum artibus, seu in litis contestatione, seu alia parte iudicii differenda, modis omnibus, aut termini præfixione, aut competenti alia ratione occurrant, » etc. Vide concil. Lateran., ult. sess. 10, et in Clem. *Sæpe de verb. sig. c. Finem litibus*, etc., fin. de do. et cont. cap. 2. de re jud., etc., constituus, de procur. cap. *Nonnulli*, de rescr. Clem. *Dispendiosam*, de iudiciis, et alibi sæpius.

Horum canonum observantiam magnus ecclesiasticæ disciplinæ zelator card. Borromæus studiosè promovit, de quo memorabile est, « notariis scribisque fori ejus tempore accidisse, ut peritiam earum litium, quæ de beneficiis alibi tam frequenter inter clericos esse solent, pene dedicerent, lib. VII Vitæ, cap. 36. Thomam quoque Morum Angliæ martyrem

que et venatorias præcidere dilationes. Causa viduæ intret ad te, causa pauperis, et ejus qui non habet quod det. Aliis alias multas poteris committere terminandas, quam plures nec dignas audientia iudicare. Quid enim opus est admittere illos, quorum peccata manifesta sunt præcedentia ad iudicium? Tanta est impudentia nonnullorum, ut cum manifesta ambitionis prurigne scateat tota facies causæ eorum, non erubescant audientiam flagitare, publicantes semetipsos ad multorum conscientias, in quo vel suæ solius satis poterant confundi iudicio. Non fuit qui reunderet attritas frontes; et ideo plures facti sunt, et magis induruerunt. Sed et nescio quomodo vitiosus conscientias vitiosorum non refugit: et ubi omnes sordent, unius fetor minime sentitur. Quis enim unquam, verbi causa, avarum avarus, immundum immundus, luxuriosum luxuriosus erubuit? Plena est ambitiosus Ecclesia: non est jam quod horreat in studiis et molitionibus ambitionis, non plus quam spelunca latronis in spoliis viatorum.

CAPUT XI.

In advocatos et procuratores, qui ex iniquitate questum faciunt, severe animadvertendum.

14. Si Christi discipulus es, ignescat zelus tuus, exurgat auctoritas adversus impudentiam hanc et

a protrahendis in foro causis alienissimum fuisse Stapletonus in Vita ejus testatur. Nam causis omnibus et litibus » adeo expedit et liberavit tribunal suum, ut quadam vice expedita causa, dum

generalem pestem. Intuere Magistrum sic facientem, et audi dicentem. *Qui mihi ministrat, me sequatur* (Joan XII, 26). Non parat aures ut audiat, sed flagellum quo feriat. Verba nec facit, nec recipit. Nec enim sedet iudicans, sed insequitur puniens. Causam tamen non tacet, quod videlicet domum orationis, negotiationis fecissent. Ergo et tu fac similiter. Erubescant vultum tuum istiusmodi negotiatores si fieri potest: si non, timeant. Et tu flagellum tenes. Timeant nummularii, nec fidant in nummis, sed diffidant; abscondant æs suum a te, scientes effundere, quam accipere paratiorem. Hoc studiose et constanter agendo, multos lucrifacies, turpium sectatores lucrorum honestioribus officiis vindicando: multos, ne vel audeant hujusmodi attentare, servabis. Adijce illud, quod non parum proficiet et ad ferias quas tibi suadeo. Ita nempe non pauca tibi momenta, temporum redimes ad vacandum considerationi, quædam, ut dixi, negotia nec audiendo, quædam aliis committendo: quæ tua digna putaveris addicentia, fideli quodam et accomodo ipsi causæ compendio terminando. De qua consideratione his addere aliqua cogito, sed sub alterius sane principio libri: atque hic sit finis istius, ne duplo te oneret minus suavis oratio, si longa fuerit.

sequentem proferri juberet, responsum acciperet, nullam illic amplius superesse. » Ita in Vita ejus mih. pag. 39.

LIBER SECUNDUS.

416 CAPUT PRIMUM.

Apologiam instituit, ob infelicem successum expeditionis in Terram-Sanctam susceptæ.

1. Memor promissi mei, quo ecce jam aliquamdiu teneor apud te, vir optime, papa Eugeni, volo absolvere me vel sero. Puderet dilationis, si mihi conscius forem incuriæ, aut contemptus. Non ita est: sed incidimus, ut ipse nosti, in tempus grave (15), quod

(15) Expeditio in Orientem, hortatore S. Bernardo suscepta, infeliciter cessit. Hinc nata contra Virum sanctum murmura et calumniæ. His hoc capite antidoton sive apologeticon opponit. Idem quoque faciunt alii Scriptores, ne putes ipsum Bernardum solum suæ causæ et innocentiae assertorem. Vide Gaufrid. lib. III. Vitæ, cap. 4. Otho Frising. de gest. Frid. lib. I, cap. 60, ubi multis hac de re philosophatus tandem concludit: « Expeditionem illam, etsi cum tanta Christianorum strage conjunctam, fuisse bonam et salutarem, si non pro dilatazione terminorum, vel pro commoditate corporum, attamen ad multarum salutem animarum. Additque. Quamvis si dicamus sanctum illum Abbatem (Bernardum) spiritu Dei ad excitandos nos afflatum fuisse, sed nos ob superbiam lasciviamque nostram salubria monita non observantes, merito rerum personarumque dispendium deportasse, non sit a rationibus vel antiquis exemplis dissonum. » Ita Oho, qui præsens interfuit, et quæ oculis suis vidit, sincerius enarrare potuit. Vide epist. Joan. Abb. Casæ-Marii inter epist. Bern. 332 (nunc 386). Et Will. Tyrium apud Baron. ann. 1148, ubi de causis frustratæ expeditionis. Sed libet unum præ cæteris istius gætatis audire, bonæ notæ

et ipsi pene vivendi usui videbatur indicere cessationem, nedum studiis; cum scilicet Dominus provocatus peccatis nostris, ante tempus quodammodo visus sit iudicasse orbem terre, in æquitate quidem, sed misericordiae suæ oblitus. Non pepercit populo suo, non suo nomini. Nonne dicunt in gentibus, *Ubi est Deus eorum?* (Psal cxliii, 2.) Nec mirum. Ecclesiæ filii, et qui christiano censentur nomine, pro-

et fidei scriptorem, causas infelicis belli diligentius edisserentem. Is est Guillelmus Neubrigensis lib. I. De reb. Angl., cap. 20. « Legimus, inquit, olim numerosissimum Domini exercitum unius hominis etiam occulte peccantis scelere ita inquinatum, et favore divino nudatum, ut enervus et languidus appareret. Consultus Dominus, respondit populum anathemate pollutum esse, et adjecit: *Anathema in medio tui est, Israel; non poteris stare adversus hostes tuos, donec deleatur ex te qui hoc contaminatus est scelere.* Porro in nostro illo exercitu tanta tam contra Christianam, quam contra castrensem etiam disciplinam, mala increverant, ut mirum non sit, quod eis tanquam pollutis et immundis favor nequam divinus arriserit. Castra enim a castratione dicuntur luxuriæ. At castra illa nostra, casta non erant: in quibus utique infelici quadam licentia multorum spirabant libidines. Præsumentes quoque de multitudine et instructu copiarum, atque ita carnem brachium suum superbe ponentes, in Domini, pro quo æmulari videbantur, misericordia atque potentia minus confidebant, declaratumque in eis est, quia Deus superbis resistit humilibus autem dat gratiam. Præterea in terra Christiani Imperatoris,